

A VALLÁS JELENTŐSÉGE SCHWEITZER ALBERT SZEMLÉLETÉBEN*

Schweitzer Alberttel azért érdemes foglalkoznunk, mert az ő filozófiai és teológiai gondolatai nagymértékben segítenek jelenkori életünk jobb megértésében és értékelésében. A vallásban Schweitzer szerint „választ keresünk arra az alapvető kérdésre, amellyel minden nap szemben találjuk magunkat: életünknek milyen értelmet és értéket kell adnunk? Mi vagyok én a világban? Mit akarok, és mit remélhetek benne? Nem akarom létezésemet úgy felfogni, mint amely a világot kitevő sok milliárd létezővel együtt keletkezik és eltűnik, hanem mint olyan életet, amelynek értéke van, ha azt a dolgok valódi megismerésében fogom fel és élem meg. A vallással kapcsolatosan minden kérdés arra irányul: miképpen tudom magamat, mint a világban és ugyanakkor Istenben létezőt felfogni?“

Három tételben foglalhatjuk össze mindazt, ami Schweitzer szerint a keresztény vallás mai jelentőségét bizonyítja:

a. A vallás nem egy különleges terület, nem áll a világon és az életen kívül, amelyet világunkban élünk.

b. A vallás mint erkölcsi elkötelezés nyilatkozik meg az egyes ember életében. Átalakítja az ember felfogását és tudatosítja a más életekkel és a végtelen akarattal való kapcsolatát, amely minden élet alapját alkotja. Ha az egyén felfogja a szeretetnek lelkiismeretében jelentkező parancsát, akkor a közösséget is áthatja a szeretet. Így az Istenországa már a földi életben felragyoghat.

c. A vallásnak meg kell felelnie az igazságérzetnek. Ez a szempont — sajnos nem magától értetődő — egyike Schweitzer a vallás megértéséhez való legjelentősebb hozzájárulásának. Ezért elutasítja a vallás irracionális és gondolkozásra nem hajlandó vonásait, éppen úgy, mint azokat a törekvéseket, amelyek a gondolkodást bármily formában elutasítják.

Schweitzer a dogmatikus tantételekkel szembeállítja a szabad, „dogmamentes“ kereszténységet. Ezért nem meglepő, hogy sok keresztény teológus és egyházi ember által jelentéktelennek minősített 18. századi felvilágosodást a mély, etikai vallásosság virágzási időszakának tekinti. Szerinte a vallásnak a gondolkodással összhangban kell állnia. Ezért a vallás az életben csak akkor jelent igazi segítséget, ha gondolkozásunkban felelőssé tesz.

* Megjelent a *Deutsches Pfarrerblatt* Heft 6 — Juni 1986. számában. *Die Gegenwartsbedeutung der Religion in der Sicht Albert Schweitzers* címen. Rövidített szöveg, fordította dr. Kovács Lajos.

Schweitzer szerint a vallásnak „a szeretet vallásának“ kell lennie, ha igényt tart arra, hogy az embert segítse életének bölcsé formálásában. A szeretet a norma, a vallás igazságkritériuma. Egy világnézet igazságát azáltal bizonyíthatja be, ha a léttel és a világgal való szellemi kapcsolata, amit az megvalósít, a cselekvő etika által benső emberekké tesz.

Schweitzer a „szeretet vallását“ legvilágosabban a kereszténységben látja megvalósítva, még akkor is, ha az a megadott mérték mögött elmarad. A szeretet vallása három fogalomban mutatható ki: 1. alapvető gondolkozás, 2. etikai miszticizmus, 3. jézusi szellem.

1. Különösnek tűnhetik, hogy a „szeretet vallása“ első aspektusaként az alapvető gondolkozást állítjuk. A gondolkozás és a vallás összetartoznak. Aki saját létét és létezése értelmét nem gondolja át, bensőleg igazán vallásos nem lehet. Schweitzer ezt írja: „Én magamról tudom, hogy a gondolkozás által maradtam vallásos és keresztény. A gondolkozó ember a hagyományban rendelkezésünkre álló vallásos igazsággal szabadabban áll szemben, mint a nem gondolkozó; annak mélységét és marandó voltát az utóbbinál előbben fogja fel.“

A gondolkozás Schweitzer szerint valami más és több mint az ismeretanyag felhalmozása. A gondolkozás „utánagondolást jelent a világ létéről“, azaz jelenti a saját belátás és megismerés iránti törődést. A gondolkozás feldolgozza a tényeket, amelyekről tudomást szerez, mint a saját maga által megélteket, és amelyeket ezután kell megértenie. Az ilyen gondolkozás önállóságot jelent; nem lehet senkire kényszeríteni, de utai és eredményei előírhatók. Azt a kereszténységet, amely az ilyen saját gondolkozást tételezi fel és kívánja meg, nevezi Schweitzer „nem dogmatikusnak“ vagy „dogmamentes“-nek. A hitbeli tartalomnak valósgátudatunkkal kapcsolatban kell állania.

Schweitzer elsőrendű fontosságúnak az „alapvető gondolkozást“ tartja. Ez valójában lényegre összpontosítást jelent, amely az élet döntő kérdéseivel, tulajdonképpen magával az élettel foglalkozik. Schweitzer e gondolkozása által eszmél rá arra a titokra, hogy más életekkel együtt joga van az élethez. Híres meghatározása, az élet iránti tisztelettel kapcsolatos formulája ez: „Élet vagyok, amely élni akar, annak az életnek a közepette, amely élni akar“. Az alapvető gondolkozás nem halad el az élet lényeges dolgai és azon belül az élet titokjellege mellett. Az élet iránti tiszteletről való gondolkodásban ennek megújulása megy végbe.

Schweitzer az élet iránti tisztelet erkölcesztanát „gondolkozásilag szükségesnek“ tartja. Ezzel bizonyos filozófiai ellenkezést váltott ki. Valóban feltehetjük a kérdést, hogy „az élet iránti tisztelet“, ami Schweitzer felfogása szerint nem más, mint Jézus szeretetparancsolatának a filozófia nyelvére és egy globális, minden teremtményt magában foglaló horizontba való áthelyezése, nem-keresztény vagy legalábbis sajátos vallási feltételeken nyugszik? Schweitzer meggyőződését az erkölcsi követelmény feltétlenül érvényes voltáról vajon nem az ő keresztény mivoltából mérítette? Ezt ő soha nem vitatta. Minden ember valamilyen hagyomány-

ból merít, amelyben felnevelkedett vagy amelybe belenőtt. A „gondolkozásbeli szükségesség“ azt jelenti, hogy Jézus szeretetparancsolata vagy az élet iránti tisztelet követelménye kiáll minden külső vagy belső ellenvetést is, amiképpen egy híd állóképességét a nagy teherhordozásban igazolja. Az élet iránti tisztelet „gondolkozásbeli szükségesség“, mely csak akkor valósítható meg, ha készek vagyunk a saját élményből, a bennünk levő életakarásból az idegen élménybe való behatolásra. Csak amennyiben meg merem tenni ezt a lépést, hogy az életakarást ne csupán önmagamban nézzem, hanem más lényeknél is feltételezzem, vagyok képes arra, hogy az élet iránti tiszteletet az együttélés alaptételének állítsam fel. Schweitzer egy lépéssel még tovább megy. Elismeri, hogy gondolkodás által vált vallásossá és valláshoz kötötté.

Az alapvető gondolkodás által fogjuk fel a végtelent, a mindent megalapozó és magában foglaló életakarást, azt az erőt, amelytől minden élet függ, vagyis Istent. „Isten az az erő, amely mindent fenntart.“ Ő „a végtelen és megmérhetetlen teremtő akarat, amelyben minden lét nyugszik“. Akár „az egyetemes létről“, akár „az egyetemes életakaratról“, vagy a „végtelen szellemről“ beszél, vagy más körülírást használ, Schweitzer Istent mindig úgy fogja fel, mint minden létezés őszerejét, mint ősokot, amely az életben mindent betölt. Így az élet iránti tisztelet nem csupán más élőlények felé irányul, legyenek azok állatok vagy növények, hanem minden létezés alapja Isten felé is. Az élet iránti tisztelet a végtelen, felfoghatatlan, előretörő akarat iránti vonzalom, amelyen minden létezés nyugszik.

Természetesen a gondolkodás, amikor a végső kérdésekről és Istentől van szó, határokba is ütközik. Nincs teljes áttekintésünk arra vonatkozóan, hogy a véges lényeknek miképpen kell a végtelen Istent és az ő világban való tevékenységét értelmeznünk. Még akkor is, ha mi Istent, mint a szeretet hatalmát tapasztaljuk meg, ami Schweitzer számára az egész bibliai keresztény hagyománnyal együtt döntő hittétel, a földön sok minden titokzatos marad. Élet küzd a másik élet ellen, az egyik élet felfalja a másikat, az egyik lény szenvedést okoz a másiknak, és emberek s állatok egyaránt természeti katasztrófák áldozataivá válnak. Miképpen lehet ezt Isten szeretetével összeegyeztetni, aki mint végtelen életakarát, mint minden élet létezési alapja működik? Itt olyan talány előtt állunk, amit megoldani nem tudunk. Sohasem szabad a gondolkodást megtiltani, de a gondolkodásnak is megvannak a korlátai.

2. Az „etikai miszticizmus“ közvetlenül kapcsolódik az „alapvető gondolkodáshoz“. A gondolkodás ugyanis nem alap és ok nélküli spekuláció, hanem szüksége van az átélés termőtalajára. „Miszticizmus“ alatt Schweitzer a közösség élményét, a mi véges akaratunknak a végtelen isteni akaratvaló kapcsolatát, az akaratunkban végbemenő, Istennel való közösséget érti. Azáltal, hogy ennek a kapcsolatnak a helye részünkről, az emberek részéről nézve szeretet iránti döntés és erkölcsi cselekvés, etikai miszticizmusról beszélhetünk.

A mély világszemlélet annyiban miszticizmus, hogy az embert a végtelennel való szellemi kapcsolatba helyezi. Az élet iránti tisztelet vi-

lág szemlélete etikai miszticizmus, amely a végtelennel való egyévválást erkölcsi cselekedet által valósítja meg. Ez a logikus gondolkodás által jön létre, ami által az élet iránti tisztelet érthetővé válik.

A teológiában a miszticizmus, mint az istenivel való benső élmény és a kijelentésnek, mint Isten ígéjének az elfogadása gyakran ellentétként van felfogva. Ez Schweitzernél másképpen áll. Az isteni szeretet-akarát önmagunkban való megélése nem más, mint mindig új „benső kijelentés“. Ez természetesen Istennek a történelemben megnyilatkozó kijelentésében találja meg alapját vagy legalábbis az által indul mozgásba, még akkor is, ha Schweitzernél a „történelmi kijelentés“ háttérben marad. Mégis egy ponton ez a „történelmi kijelentés“ központi szerepet játszik, és pedig Jézusnál. Az ő Istenországáról való tanításában és a másokért való létezésében tapasztaljuk még Isten szeretetét, amit mi saját lelkiismeretünkben is megélünk.

Jézus meghatározza Schweitzer egész élettörténetét. Jézus felhívása az ő követésére indította Schweitzert, arra, hogy megszakítsa biztos karrierjét és Afrikában tevékenykedjék. Egész teológiai munkásságának középpontjában Jézus áll akkor is, amikor Jézus történetileg megbízható megértéséről, Pál apostolnak Jézus-értékeléséről, vagy ha Jézus szeretetparancsának filozófiai megfogalmazásáról az élet iránti tisztelet vonatkozásában van szó. „Mi nem várjuk többé úgy, mint azok, akik Jézus tanításait hallgathatják, hogy Istenországa természetfeletti eseményekben valósuljon meg. Meggyőződésünk, hogy az csakis Jézus szellemének erejével valósulhat meg szívünkben és a világban. Egyetlen dolog lényeges, hogy az Istenországa eszméje úgy uralkodjék el rajtunk, mint ahogyan azt Jézus övétől megkívánta.“

Jézusnak egzisztenciális jelentősége nem csupán egyedülálló személyiségében áll. A döntő az, hogy benne Isten jósága olyan mértékben vált nyilvánvalóvá, mint senki másban. Istennel, a „végtelen akarat“ találkozhatunk egyfelől minden történésben működő, a szenvedésben és a lét pusztításában megnyilatkozó titokzatos erőben, másfelől a szeretet hatalmában. Minden kísérlet, mely e kettős isteni tevékenységet közös nevezőre akarja hozni, kudarcra van ítélve. A keresetény ember valóságtudata számára nem létezik egy lezárt világkép, amelyben mindennek megvan a maga helye. A megismerésünk és a hitünkben nyert belátásunk is korlátozott. Ebben meg kell nyugodnunk. Isten ereje és szeretete a legfontosabb mindabban, amit Schweitzer nekünk mondhat, számunkra nyilvánvaló, hogy Istenről való ismeretünket nem nyerhetjük meg a világból. A nagy talánnyal szembenézve, amit számunkra a világ nyújt, arra törekszünk, hogy Istenben ne csalódjunk. Merjük beismerni, hogy a természetben működő erők sok vonatkozásban mások, mint amit egy tökéletesen jó teremtő akaratától elvárnánk; merjük elismerni, hogy a természetben és önmagunkban is sok olyan dologgal találkozunk, amit rossznak érzünk. A vallás titka az, hogy mi Istent magunkban másképpen éljük és értjük meg, mint ahogyan ő a természetben megnyilatkozik. A természetben Istent csupán úgy fogjuk fel, mint személytelen teremtetőt, önmagunkban azonban mint etikai személyiséget.

Istent nem tekinthetjük a világtól különállóknak. Ő a mindenben működő, mindent lehetségessé tevő teremtő erő. Ugyanakkor azonban Isten

nem egyszerűen a világesemények összessége, hanem egy olyan akarat, amely az egyiket akarja és a másikat nem, amely életet és nem pusztulást, szeretetet és nem gyűlöletet akar.

Schweitzer keresztény hit alatt az „etikai miszticizmust“ érti, tehát az embernek Istennel való szeretetközösségét. Mi nemcsak megtapasztalhatjuk Isten szeretetét, de tovább is kell adnunk.

3. A „szeretet vallásá“-nak harmadik arculata „Jézus szelleme“. Ez az, amire Schweitzer szerint a kereszténységnek szüksége van ahhoz, hogy a jézusi szellemmel beteljen és ezáltal a bensőség és szeretet élő vallásává magasztosuljon, ami a hivatása is. „Csak mint ilyen válik az emberiség szellemi életének kovászává“. „Szellem“ alatt Schweitzer először is egy isteni erőt ért, amely megvilágosít és megújít. Életében számos, önmaga által ismertté tett megvilágosodásról tudunk. 1896-ban mint 21 éves teológiai hallgató, amikor a pünköshti ünnepeken Günzsbachban töltötte a vakációt, hirtelen megragadta az a gondolat, hogy a neki jutott áldást nem fogadhatja el magától értetődőnek, hanem azért valamit adnia is kell. Jézust idézi, hogy „aki meg akarja tartani az ő életét, el fogja veszíteni azt, és aki elveszti életét énérétem és az evangéliumért, meg fogja tartani azt.“ (Mk 8,35). Ebből azt az elhatározást vonja le, hogy 30 éves koráig a tudománynak és a művészetnek fog élni, de „attól kezdve életét a közvetlen emberi szolgálatnak szenteli.“ 30 éves volt, amikor megkezdte orvosi tanulmányait. 1915. szeptemberében egy kis gőzösön felhajózott az afrikai Ogova folyón. Az alapvető és egyetemes etikai fogalomért vívott benső küzdelmében hirtelen eszmélt rá „az élet iránti tisztelet“ értelmére. Ez a szellemi tapasztalat határozta meg azután gondolkozását és tevékenységét. A „szellem“ — hasonló megvilágosodásokkal egyetemben, amikor a minket közvetlenül érintő igazság felragyogott benne — még valamit jelentett számára, ami fogalmi változásokon, időlegesen érvényes kijelentéseken és gondolkodási formákon felül áll, időtlen időkig érvényes, ami a dolgok magja. Pál apostol megkülönbözteti a betűt a szellemtől. „A betű öl, a lélek, a szellem elevenít meg.“ (2Kor 3,6). Az így felfogott szellem legtöbb esetben csak fáradságos küzdelem eredményeképpen jelentkezik.

Schweitzer életének fő témája Jézusnak Istenországáról szóló prédikálása és annak a jelenre vonatkozó fontossága. Mai teológiai szemléletünk szerint túl élesen dolgozza ki Jézusnak a közeli jövővel kapcsolatos várakozását. Jézus a földi világ nagyon közeli végével és az azután elkövetkező földöntúli Istenországa megvalósulásával számol. Kereszthalálával Istenországa eljövételét akarta meggyorsítani és ezáltal az azt megelőző nyomorúságtól megkímélni tanítványait. Jézus azonban ebben a zsidó apokaliptikából származó világképben tévedett. Az a tény, hogy Isten akaratának kijelentőjében csalódnunk kellett, sok keresztény ember hitében válságot idézett elő, akik így gondolkodtak: mit jelenthet számunkra Jézus, ha neki, éppen ebben a kérdésben, amely egész tanításának a középpontjában állott, nem volt igaza. Ezen a ponton Schweitzer alaptétele a fontos: a valóságtól, bármennyire is fontos az, nem térhetünk el. Végeredményben a mi valóságérzetünk vallásosságunkat nem gyengíti, hanem elmélyíti. Schweitzer itt a 2Kor 13,8-hoz igazodik: „Mi nem tehetünk semmit az igazság ellen, hanem csak az igazságért.“

De Schweitzer szerint továbbra is érvényes marad Jézus Istenorszá-
gáról szóló prédikálásának a magja, még akkor is, ha annak az antik
világképpel kapcsolatos apokaliptikus héját lehámozzuk és a mai, szin-
tén korlátolt világképünkkel kicseréljük. Érvényes marad az Istenor-
szágáról szóló evangélium, amely szívéből feltör, ha Isten szeretetét
megragadjuk és az mint kovász környezetünket áthatja. Végülis ezt
akarta Jézus. Pál apostol ezt a gondolatot ragadta meg, amennyiben ő
Jézus keresztyét és feltámadását úgy értelmezte, mint az Istenországa kez-
detét. Mi is Jézus Istenországaról szóló tanítását érvényesnek és kötele-
zőnek tapasztalhatjuk meg saját életünkben, ha őt követjük. Azáltal, hogy
az Istenországa áthat minket, Isten munkatársainvá válunk. Nem várhat-
juk passzív módon Istenországa eljövételét, hanem önmagunknak kell
megvalósítanunk. „A mai ember hitében, Jézuson és az ő szellemén ke-
resztül, amely általa a világra jött, az Istenországa kezdetét veszi. Nem
tehetjük függővé az emberiség sorsát a világvégi várakozástól. Az idő,
amelyben élünk, az Istenországaiban való új hitre hív minket. Mi
ellentétben az előttünk járt nemzedékekkel, nem maradhatunk meg abban
a világvégébe vetett hitben, hogy az Istenországa maga jó el. Számunkra
egy a lehetőség: vagy megvalósítjuk Istenországaiban vagy megsemmisülünk.
Az Istenországaiban való hit a legnagyobb és legnehezebb, amit a ke-
reszténység megvalósíthat. Azt kívánja tőlünk, hogy azt, ami lehetetlen-
nek is látszik, az Isten lelke, szelleme által lehetségesnek és megvaló-
síthatónak tudjuk.“

Schweitzernek, a „szeretet vallásáról“ szóló tanításában, amelyet ő
Jézusnak az Istenországaról való prédikálásában megvalósultnak lát, és
amit saját tevékenységében megvalósítani igyekszik, az alapvető gondol-
kozás, az etikai miszticizmus és Jézus szelleme egybekapcsolódik. Sze-
rinte az alapvető gondolkodás mindenképpen elérkezik Istenhez, mint
minden valóság teremtő akaratahoz. Az etikai miszticizmus Istent mint
szeretetet ragadja meg. Jézus szelleme pedig beállít minket a kiteljese-
dés, a tökéletesedés szolgálatába, aminek még ezután kell megvalósulnia.

Az apostoli tanításnak megfelelően: „Legyünk állhatatosak a szere-
tetben“ (Ef 4,15), Schweitzer szerint a szeretet és a valóságérzés az,
ami a vallás lényegét meghatározza. Kijelentései mindkét vonatkozás-
ban bírálhatók. A szeretettel kapcsolatban megragadó az, hogy Schweit-
zer szerint a szeretetparancs korlátok nélkül minden teremtményre ki-
terjed. Az eddiginél nagyobb mértékben kihangsúlyozandó az, hogy a
mi saját szeretetténykedésünk, az Isten által nekünk adományozott sze-
retetből ered.

Schweitzernek a valósággal kapcsolatos állítását abban az értele-
m-ben fogadhatjuk el, hogy csak egy igazság létezik; ezért a hit és a gon-
dolkodás egymással szemben nem állhat. Schweitzer az egyház külön-
böző hittételeivel kapcsolatban nagyon tartózkodó volt, ahelyett, hogy
azokat a gondolkodás segítségével kidolgozta volna. De megnyugtatónak
tűnik az, hogy ő a „dogmatikussal“ szemben a „dogmamentes“ keresz-
ténység mellett foglal állást. Ő a szeretet vallásában egy keresztény hu-
manizmust és egy korlátokon felül álló valóságérzetet képvisel. Ettől
pedig még az sem zárkozáthatik el, aki az ő felfogásával szemben áll.

EGY 18. SZÁZADI SZABÁLYZAT AZ ERDÉLYI UNITÁRIUS ISTENTISZTELET ÉS SZERTARTÁSOK VÉGZÉSÉRŐL

Az egyház létezésének egyik feltétele a kultusz közös formája, melynek megvalósítására az erdélyi unitárius egyház kezdetől fogva nagy gondot fordított. Kiemelkedő eredményt ért el ezen a téren az 1767. június 20-án Aranyosrákoson tartott zsinat¹, mely az istentisztelet és a különböző szertartások egységes rendjét megállapította. Ez a szabályzat, melyet dr. Boros György a „Szertartások és szokások az unitárius egyházban“² c. tanulmányában „Agh István ágendájának“³ nevez, a 18. század mostoha körülményei miatt nyomtatásban nem jelenhetett meg, hanem a lelkészek és kántorok által készített másolatban terjedt el és maradt fenn. A szertartásrend egyetlen, ezidáig ismert másolati példánya a „Csehétfalvi unitárius egyházközség jegyzőkönyve 1763—1806“ feliratú jegyzőkönyv 10—19. lapjain található.⁴ A másolat ideje és szerzőjének neve nincs megjelölve. A másolat készítésének valószínű ideje 1767—1768-ra tehető;⁵ a másoló feltehetően Sárdi István lelkész lehetett, aki 1760—1769. években szolgált a csehétfalvi egyházközségben.

Az aranyosrákosi zsinat által alkotott szabályzatot egy unitárius ágendás könyv vázlatának tekinthetjük. Ma is időszerű teológiai és liturgikai értéke indokolja szövegének alábbi közlését, hogy minél szélesebb körben ismertté váljék.

Az isteni szolgálatnak az Erdélyi Unitaria Ekléziában való végbevitelének módja, melyet nevezetesen az ekléziában szolgáló ministerek, pap-mesterek, kántor atyánkfiai tartoznak követni

1. A mindennapi isteni szolgálatban.
2. A vasárnapi isteni szolgálatban.
3. Az úri szent vacsora kiszolgáltatásában.
4. A keresztségben.
5. A házások összeeskettetésében.
6. Az ekléziakövetésben való penitencia tartásában.
7. A betegek látogatásában
8. A temetésben.

ELSŐ RÉSZ

A mindennapi isteni szolgálatról

1. Az szokás szerint elsőbben is éneklésnek kell lenni: vagy az isteni dicséretekből, melyek nem kevés jobbitásokkal 1747-ben kibocsátottak újonnan, vagy a szoltárokból, melyeket Szenczi Molnár Albert vallására való különös tekintet nélkül helyesen szerzett vala.

2. Meglássák pedig itt az éneklő mesterek vagy kántorok, hogy a szoltárokból csak azokat énekeljék, amelyek megegyeznek az Úr Jézus